

CƏFƏR CABBARLININ DRAMATURGIYASININ DİLİNDƏ AİLƏ-MƏİŞƏT ÜSLUBU XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Cəfər Cabbarlinin "Yaşar" pyesinin dilində ailə-məişət üslubu xüsusiyyətləri dramaturqun digər pyeslərinin dilindən fərqlənir. Və bu fərq özünü əsasən onda göstərir ki, müəllif həmin xüsusiyyətləri stilistik manera olaraq "tendensiyalı" şəkildə təqdim edir. Belə ki, müxtəlif ideoloji cəhəzlərdə dayanan obrazların nitqində ailə-məişət üslubu xüsusiyyətləri ya vulqarlaşır, ya da "rəsmiləşir".

Məqalədə müəllif həmin "qütbləşmə"nin linqvososioloji səbəblərini araşdırmış, pyesin dili və ümumiyyətlə, Cəfər Cabbarlı üslubu üçün nə qədər səciyyəvi olduğunu müəyyən etməyə çalışmışdır.

Açar sözlər: Cəfər Cabbarlı, "Yaşar" pyesi, ailə-məişət üslubu, fərdi nitq texnologiyaları, dildə reformasiya hərəkatı

Giriş. Müasir Azərbaycan ədəbi dili normalarının təkmilləşməsində müstəsna rol oynamış Cəfər Cabbarlinin XX əsrin 20-ci, 30-cu illərində qələmə aldığı dram əsərləri, xüsusilə "Sevil" (1928), "Almaz" (1931), "1905-ci ildə" (1931), "Yaşar" (1932), "Dönüş" (1932) ailə-məişət üslubunun ədəbiilik meyarlarının stabiləşməsinə əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

Cəmiyyət həyatının hər sahəsində, o cümlədən məişətdə inqilab şüarı ilə çıxış edən böyük yazıçı-mütəfəkkirin (və dil reformatorunun) həmin şüarları bu gün müəyyən qədər vulqar görünə bilər, ancaq xalqın "köhnə" dünyadan "yeni" dünyaya keçmək ehtiyacının əsaslılığı baxımından bu hərəkət kifayət qədər təbii olub tamamilə progressiv xarakter daşıdığına görə, onun nitq (məişət nitqi) texnologiyaları da xeyli dərəcədə səmimidir.

C. Cabbarlinin "Yaşar" pyesi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ideya-mövzuca "Almaz"-ın davamı hesab edilir. Göstərilir ki, "artıq kənddə vəziyyət "Almaz"dakına nisbətən xeyli dəyişmişdir... Burada elmin nailiyyətlərinin xalq təsərrüfatını yüksəltməkdəki rolu əsas götürülmüşdür" [1, s.149].

"Almaz"da olduğu kimi, "Yaşar"da da

yenilik mətnə məişət koloriti, "sinfi mübarizə ideologiyası" ilə daxil olsa da, mükəlləmlərdən dərhal görünür ki, həmin kolorit, yaxud kənd etnoqrafiyası bu mübarizəni nəinki üzədən, hətta tamamilə bayağı bir şəkildə qəbul etməklə, istər-istəməz gülüş doğurur:

"İmamyar. A balam, bir danışın görək nə var axı?

Sərəbanı. Nə olacaq? Bu köpəyoğlu qolçomaqdır. Məni dəstimar eləyir. Kolxozda o da işləyir, mən də, evdə də məni rahat qoymur. Çörək bişir, xəmir yoğur, təndirə gir...

Əmirqulu. Həyasızın qızı, həyasız, daha mən gəlib sənin üçün qollarımı çırmalayıb xəmir yoğurmayacağam ki...

Sərəbanı. Yoğurarsan, canın da çıxar. Sənin köhnə hava başında qalıb.

Yaşar. Bunlar xalis sinfi mübarizə aparır ki..." [2, s.231].

Nəzərə alsaq ki, Əmirqulu ilə Sərəbanının "söhbət"i ərə arvadın mükəlliməsidir, onda təsəvvür etmək çətin deyil ki, inqilabın kəndə gətirdiyi yeniliyin sosial təzahürü, ailədəki ünsiyyət mədəniyyətinə etdiyi "təsir" nədən ibarətdir:

Arvad ərinə: bu köpəyoğlu qolçomaqdır,

məni dəstimar (yəni: istismar) eləyir, məni rahat qoymur, canın da çıxar, köhnə hava başında qalıb və s.

Ər arvadına: həyasızın qızı, həyasız, xəmir yoğurmayacağam ki və s.

Dramaturq bu mükəllimə-münasibətin absurdluğuna münasibətini sinfi mübarizə barədə daha aydın təsəvvürü olan Yaşarın sözlərilə bildirir: "Bunlar xalis sinfi mübarizə aparırlar ki..."

Əmirqulu ilə Sərəbanının apardıqları "sinfi mübarizə"nin məzmun-mahiyyəti kimi, leksikonu da hər cür ədəb-ərkan çərçivəsindən o qədər kənara çıxır ki, kənddə həmin "mübarizə"nin genişlənməsi üçün bilavasitə məsuliyyət daşıyan sovet sədri Nüsrət də etiraz etməli olur:

"Nüsrət. Yoldaşlar! Rəsmi hissəmiş qurtardı. Bizim sözüümüz işimizdir. Hərçənd mən özüm də əvvəl günlər quruluşumuzdan qorxurdum, sonradan mərkəzə çağırılıb anlatdılar, lakin bugünkü qələbəmiz sübut eləyir ki, bizim üçün mümkün olmayan şey yoxdur. Biz bir itirmişik, yüz qazanmışıq... Hələ bugünkü məclisimizə baxın: Dünyanın kişilərinin təpiyi altında yaşayan qadınlar, bu gün bizimlə azad bir qadın kimi çiyni-çiyinə işləyir, çalışır, oxuyur, oynayır, güllürlər..."

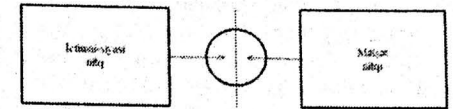
Sərəbanı. Bəs nədəndir bu qolçomaq oğlu qolçomaq məni işlədir, dəstimar eləyir, harama gəldi vurur, heç kəs danışmır?

Əmirqulu. Qolçomaq sənin atandır. Yekə qolçomağı burada qoyub, mənim yaxama yapışmışan.

Nüsrət. Toğrul demişkən o, sinfi mübarizəni bir az saxla, sonra apararsan. Demək səbəhdən yeni stansiyamız köhnə çıraqlı kəndimizi elektrik işığı ilə bəzəyəcəkdir" [2, s.266].

Nüsrətin nitqi öz üslubi təbiəti etibarilə ictimai-siyasi məzmun daşısı da, nəticə etibarilə, "sosialist məişəti" barədəki "gerçəkliyi" də ehtiva etməklə ailə-məişət üslubuna yaxınlaşan kimi Sərəbanı ilə Əmirqulu öz tipik nitq standartlarına (qolçomaq oğlu qolçomaq...qolçomaq sənin atandır...) rəvac verirlər. Və beləliklə, dramaturq "yeniliyi" nədən ibarət olduğunu dərk (və ifadə!) etmək baxımından iki əks mövqeyi qarşılaşdırır ki, bu münasibəti sxematik

olaraq aşağıdakı şəkildə təsəvvür etmək mümkündür:

Bu, o deməkdir ki, yenilikçi gənclərin təmsalında ictimai-siyasi nitq müəyyən norma və ya ədəb daxilində məişətə "yeniliyi" in, məişət nitqi isə, əslində, köhnə fikrli, ancaq özünü "yenilikçi" kimi təqdim etmək istəyən ərə arvadın (xüsusilə həddini aşan Sərəbanının) təmsalında ictimai-siyasi həyata "köhnəliyi" in "terminologiya" sını gətirməyə çalışır. Və ziddiyyət elə bir nöqtədə yaranır ki, onun ətrafındakı sferə iki müxtəlif dildə danışanların ünsiyyətsizlik və ya antiünsiyyət meydanıdır.

Belə bir vəziyyətin meydana çıxmasının səbəbi isə "inqilab"ın cəmiyyəti, onun ailə-məişət üslubunu, həyat tərzini həmin "inqilab"a həzrlilik olmadan yaxalamasıdır ki, ona görə də "istismar", tamamilə təbii olaraq, "dəstimar" kimi anlaşılır. Ancaq bu "diribaş" kənd arvadına (artıq kolxozçuya!) heç cür maneə olmur ki, kəmsavad nitqlə öz "sinfi mübarizə"sini israrla aparsın.

Cəfər Cabbarlinin bir sıra pyesləri kimi, "Yaşar"da da həqiqəti məhz məhkəmə ortaya çıxarır. Və ailə-məişət üslubu məhkəmə prosesində həm rəsmiləşmiş, həm də vulqar təzahürləri ilə iştirak edir:

"Prokuror. Müttəhim: son bir sorğu: siz o qızı nə üçün qucaqlamışdınız?

Əmirqulu. Eh... dahı adam adamı nə üçün qucaqlayır! Sərəbanı deyil ki, qucaqlayıb məni bassın əhəng vedrəsinə.

Sərəbanı. Yaxşı eləmişəm, əcəb eləmişəm.

Sədr. Səs salmayın, yoldaşlar!

Yaşar. Mən onu qucaqlamamışdım... o ağlayırdı, mən onu sakit etmək istəyirdim.

Prokuror. O nəcün ağlayırdı?

Yaşar. Mən bu sorğuya cavab vermək istəmirəm.

... Yaqut. Dayanın, yoldaşlar, qoyun, mən özüm cavab verim.

Adamlar. O kimdir? O nə deyir?.. Yaqut!..

* Bakı Dövlət Universiteti. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru. E-mail: samiremardanova@gmail.com

Sədr. Sən nə istəyirsən, qız?

Yaqut. O heç bir şey bilmir, mən hamısını bilirəm. Qoyun, onun yerinə mən cavab verim.

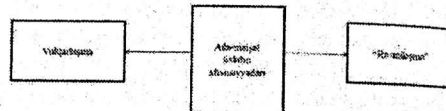
İmamyar. İtil bir yana, qız.

Yaqut. Yox, daha bədsir, qoy məni öldürsünlər. Mən hamısını deyəcəyəm. Qulaq asın... onda heç bir təqsir yoxdur. Bütün bu işləri öz-gələri eləyiblər... Qoyun, mən hamısını deyim. Sonra hər nə olacaq, olsun" [2, s.275].

Vulqar təzahür Əmirqulu və Şərəbanıdan (...Şərəbanı deyil ki, qucaqlayıb məni bassın əhəng vedrəsinə... yaxşı eləmişəm, əcəb eləmişəm...) başqa İmamyarın (itil bir yana...) nitqində təmsil olunur. "Maskalanmış qolçomaq" İmamyarın qardaşı kolxozçu Niyazın qızı Yaqut isə ailə-məişət üslubunun o dərəcədə rəsmi formasından istifadə edir ki, onun nitqi məhkəmə sədrinin, yaxud prokurorun nitqindən az fərqlənir (dayanın, yoldaşlar... qoyun, mən özüm cavab verim... mən hamısını bilirəm... onda heç bir təqsir yoxdur və s.). Kolxozçu qızının nitqinin bu cür "rəsmiləşdirilməsi", əlbəttə, dramaturqun "yeni kənd" (və burada yetişən

"yeni nəsil") barədəki idealları ilə bağlıdır. Hal-buki elə həmin məhkəmədə Yaqutun atası Niyazın replikaları kifayət qədər vulqardır: "Eh... yenə ağzımı açıb, a..." [2, s.274]. "Məni də o köpək oğlu yoldan çıxarmışdı. Yaxşı, köpək oğlu, gələrsən, evdə danışarıq!" [2, s.277] və s.

Nəticə. Ümumiyyətlə, "Yaşar"ın dilində ailə-məişət üslubu xüsusiyyətləri çox ciddi şəkildə yeni ideoloji mühitin təzyiqinə məruz qalır. Və bu, həmin üslubun "qütbləşməsi" ilə müşayiət olunur:

Bu isə o deməkdir ki, görkəmli dramaturq üçün nitq-üslub texnologiyaları sadəcə effektiv informasiya vermək, personajları tipikləşdirmək deyil, həm də sosial-ideoloji motivləşmə, dövrün ümumi ictimai-siyasi ovqatını məhz nitq tendensiyları ilə əksətdirmə vasitəsidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı, I cild. Bakı, BDU nəşriyyatı, 2007.
2. Cabbarlı C. Əsərləri, III cild. Tərtib edən: Asif Rüstəmlı. Bakı, "Şərq-Qərb", 2005.

THE FEATURES OF THE DAILY LIFE STYLE IN THE LANGUAGE OF JAFAR JABBARLI'S DRAMAS

Summary

The features of the daily life style in Jafar Jabbarli's play "Yashar" differ markedly from the ones in his other plays. The main distinction is that the playwright presents them in the "tendentious" form as a stylistic manner. So in the speech of the characters that are on the different ideological poles the features of the daily life style become either vulgar or "normative vocabulary".

The article deals with the analysis of the linguistic-sociological reasons of such "polarization" and determination of the level of its characteristic and significance for the language of the play and Jafar Jabbarli's style in general.

Key words: Jafar Jabbarli, the play "Yashar", daily life style, individual speech technology, reformation in the language

ОСОБЕННОСТИ СЕМЕЙНО-БЫТОВОГО СТИЛЯ В ЯЗЫКЕ ДРАМАТУРГИИ ДЖАФАРА ДЖАББАРИ

Резюме

Особенности семейно-бытового стиля в пьесе Джафара Джаббарли «Яшар» заметно отличаются от таковых в языке его других пьес. Основное отличие заключается в том, что драматург в качестве стилисти-

ческой манеры представляет их в «тенденциозной» форме. Так, в речи персонажей, находящихся на разных идеологических полюсах, особенности семейно-бытового стиля становятся либо вульгаризмами, либо «нормативной лексикой».

В статье исследуются лингвосоциологические причины такой поляризации и определяется степень ее характерности и значимости для языка пьесы и для стиля Джафара Джаббарли в целом.

Ключевые слова: Джафар Джаббарли, пьеса «Яшар», семейно-бытовой стиль, индивидуальные речевые технологии, реформация в языке